

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2024.7>**Л. Криворучко,**

доктор юридичних наук, старший дослідник,
професор кафедри публічного та приватного права
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

**ГЕНЕЗА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ**

Постановка проблеми. Проблема взаємовідносин держави і суспільства взагалі, а також держави та людини, зокрема, була та залишається однією з найбільш актуальних як для міжнародної спільноти, так і кожної окремої держави. Забезпечення прав і свобод людини визначає розвиток більшості країн на шляху політичної демократії, економічного прогресу та співробітництва, є одним з визначальних завдань процесу реформування українського суспільства, що набуває особливого значення у контексті європейської інтеграції України [1, с. 68]. Для України питання захисту прав людини є особливо актуальним, оскільки, незважаючи на проголошені й закріплені на найвищому законодавчому рівні принципи та цінності демократичної, правової і соціальної держави, реальний стан справ у сфері забезпечення, зокрема, захисту прав людини далеким від нормального, що не в останню чергу обумовлено особливостями історичних аспектів розвитку української державності. Перебування України упродовж майже 70 років у складі СРСР, яке супроводжувалось тривалим пануванням авторитарного й тоталітарного режимів, не могло не вплинути на розвиток демократії та демократичних інститутів незалежної України на сучасний стан забезпечення прав людини. Саме тому, для того, щоб викоринити наявні проблеми і недоліки, які залишилися українській державно-правовій сис-

темі у спадок від радянської епохи, а також унеможливити їх появу у майбутньому, важливо простежити генезу правових засад забезпечення захисту прав людини.

Стан дослідження. Проблема адміністративно-правових засад забезпечення прав людини неодноразово ставала предметом наукових досліджень багатьох представників вітчизняної юридичної науки, зокрема: В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, В.В. Бондарчука, О.В. Джафарової, Г.А. Костенко-Костейчук, Л.В. Кравченко, Я.В. Луценко, А.А. Мутусханов, В.Т. Окіпнюк, В.Г. Пилипчука, С.Г. Стеценко, В.М. Цимбалюка, С.О. Шатрави та багатьох інших. Втім, попри активне наукове опрацювання, комплексний аналіз генези адміністративно-правових засад забезпечення захисту прав людини, так проведено і не було.

Саме в зв'язку з цим метою статті є: проаналізувати генезу адміністративно-правових засад забезпечення захисту прав людини, а також опрацювати перспективи їх подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. У сучасному цивілізованому демократичному світі ні в кого не викликає сумніву твердження про те, що людина, її життя та здоров'я, основоположні (безпосередньо пов'язані із природою людини) права і свободи є найвищою соціальною цінністю. Однак, такий підхід до розуміння цін-

ності людини і її прав сформувався відносно недавно. Так, після завершення Другої світової війни міжнародна спільнота як ніколи раніше почала перейматися питаннями забезпечення, зокрема, захисту прав людини. Хоча справедливо зауважити, що перші спроби міжнародної спільноти протистояти жорсткому поводженню із людьми були зроблені ще у першій половині XIX ст. Так, ухвалення таких актів, як Декларація про заборону торгівлі неграми-невільниками 1815 р., Генеральний акт про Конго 1885 р., Брюссельська конвенція 1889 р., Генеральний акт Брюссельської конференції 1890 р. та ін. було спрямовано на боротьбу з рабством і работоргівлею. Ще більше потреба в міжнародних стандартах прав людини далася взнаки наприкінці XIX ст., коли індустріальні країни почали ухвалювати трудове законодавство. Законодавство, яке підняло вартість праці, мало наслідком погіршення конкуруючої спроможності цих країн відносно тих, які не мали трудового законодавства. Економічна необхідність примусила їх узгоджувати між собою свою діяльність, що спричинило появу перших конвенцій, у яких держави встановлювали зобов'язання щодо дотримання трудових прав власних громадян. Бернська Конвенція 1906 року проти праці жінок у нічну зміну може розглядатися як перша багатостороння конвенція, яка має на меті захист соціальних прав. В 1919 р. було засновано Міжнародну Організацію Праці (МОП), яка прийняла низку конвенцій, що регулюють права людини в галузі праці. М.В. Буроменський, О.Я. Паславська та ін. наголошують, що лише в XX ст. ідея прав людини опинилася дійсно в центрі світової політики. Після закінчення Першої світової війни Ліга Націй безпосередньо взялася за розробку міжнародно-правових питань захисту прав національних, етнічних, релігійних і мовних меншин [2, с. 71; 3].

Після невдалих спроб і рішень Ліги Націй (1919–1946), до якої принципово не приєднувалися Сполучені Штати Америки, в 1945 р. була для підтримки міжнародного миру і розвитку співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального та гуманітарного характеру створена Організація Об'єднаних Націй. Перші задуми та конкретний план для нової всесвітньої організації було підготовлено під егідою Державного департаменту США у 1939 р., Президент США Франклін Д. Рузвельт тоді вперше ввів поняття «Організація Об'єднаних Націй» як термін для позначення союзних країн. Цей термін був уперше офіційно використаний 1 січня 1942 р., коли 26 держав підписали Атлантичну хартію, взявши на себе зобов'язання продовжувати воєнні дії. 25 квітня 1945 р. Конференція ООН зі створення міжнародної організації почала діяти в Сан-Франциско. На ній були представлені 50 урядів і низка неурядових організацій, що брали участь у розробці Статуту Організації Об'єднаних Націй. Організація Об'єднаних Націй офіційно існує з 24 жовтня 1945 р. після ратифікації Статуту п'ятьма постійними членами Ради Безпеки – Францією, Республікою Китай, СРСР, Великою Британією та Сполученими Штатами і більшістю – 46 іншими сторонами, що теж підписали цей договір-статут. Перше засідання Генеральної Асамблеї із 51 країною-учасницею і її Ради безпеки відбулося у Центральному залі Вестмінстера в Лондоні в січні 1946 р. [4; 5]. Правовою основою функціонування ООН є Статут, у якому зазначається, що згадані держави-учасниці сповнені рішучості позбавити прийдешні покоління від лиха війни, яка двічі в нашому житті принесла людству невимовне горе, і знову утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих

і малих націй, і створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають з договорів та інших джерел міжнародного права, і сприяти соціальному прогресові та поліпшенню умов життя із більшою свободою, і з цією метою вказані країни домовились проявляти терпимість і жити разом у світі одна з одною, як добрі сусіди, об'єднати сили для підтримки міжнародного миру і безпеки, та забезпечити ухваленням принципів і встановленням методів, щоб збройні сили застосовувалися не інакше, як у спільних інтересах, а також використовувати міжнародний апарат для сприяння економічному та соціальному прогресу всіх народів [6; 7].

Жахливі злочини Другої світової війни поклали край традиційній точці зору, що держави самі вирішують, яким чином їм ставитися до своїх громадян. Після її закінчення питання захисту прав людини досить гостро постало перед ООН. Для вирішення цієї проблеми на початку 1946 р. була утворена Комісія ООН з прав людини. Вищезазначене положення Статуту дозволило Генеральній Асамблеї ООН проголосити 10 грудня 1948 р. Загальну декларацію прав людини. Пізніше цей день було проголошено Днем прав людини [8].

Слід зауважити, що ця Декларація не мала обов'язкового характеру, однак її надзвичайна важливість полягає у тому, що вона проголосувала ті соціальні цінності, до утвердження, забезпечення і захисту яких має прагнути цивілізоване суспільство. Однак не всі держави-члени ООН голосували за цей документ. Зокрема, Україна не голосувала за ухвалення зазначеної Декларації, як і інші 48 держав (вона утрималася разом із Польщею, Чехословаччиною, СРСР, Білорусією, Саудівською Аравією, Південною Африкою і Югославією) [9]. Це було обумовлено радянською ідеологією, в центрі

уваги якої була не людина з її правами та свободами, а держава [10].

Ратифікація Україною цих пактів відбулася у 1973 р., згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права» від 19.10.1973 № 2148-VIII [11]. Крім того, у 1989 та 1990 роках Україна приєдналася до двох протоколів, один з яких стосувався скасування смертної кари [12; 13]. Тобто, ратифікувавши зазначені пакти, радянська влада таким чином нарешті офіційно визнала свій обов'язок забезпечувати та захищати права людини. Разом із тим не можна не відмітити те, що Перший факультативний протокол від 1976 р., який установив порядок прийняття та розгляду повідомлень від окремих осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушень якогось із прав, викладених у Пакті, в Україні почав діяти тільки у жовтні 1991 р., тобто вже після проголошення незалежності. А отже, як і раніше, радянська влада не передбачала можливості громадян подавати скарги на державу щодо утиску та/або порушення нею їхніх прав.

Положення вищезазначених міжнародних документів тією чи іншою мірою знайшли своє відображення у Конституції УРСР від 1978 року, в якій, зокрема, закріплювалося, що громадяни України мають усю повноту соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод, проголошених і гарантованих Конституцією та законами України. Використання громадянами прав і свобод не повинно завдавати шкоди інтересам суспільства і держави та правам інших громадян. Поважання особи, охорона прав і свобод громадян – обов'язок усіх державних органів, громадських організацій і службових осіб. Громадяни України мають право на судовий захист від посягань на честь і гідність, життя і здоров'я, на особисту свободу та майно [14].

Втім, разом із тим не можна не помітити тієї обставини, що радянське законодавство про скарги громадян було націлено (особливо до середини 50-х років) не стільки на захист прав та інтересів радянських громадян, скільки на забезпечення ефективного контролю за апаратом державного управління. Ця тенденція проявлялася також у тому, що партійна і державна влада заохочували написання анонімних скарг і заяв. Інша риса, яка характеризувала радянське законодавство про скарги громадян, полягала в тому, що до 1987 р. громадяни мали право на судову скаргу лише у тих випадках, які вказано в законі. Закон СРСР від 30.06.1987 р. закріпив право громадян оскаржувати в суді будь-які неправомірні дії посадових осіб, а Закон від 02.11.1989 р. розповсюдив це право на колегіальні рішення [15].

Новий етап розвитку правових засад забезпечення захисту прав людини розпочався із проголошенням у 1991 р. незалежності України. Обрання шляху розбудови української державності на демократичних правових засадах, необхідність розвитку громадянського суспільства та переорієнтація механізмів управління соціально-економічною сферою обумовили ухвалення в нашій державі цілої низки законів та підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення утвердження, забезпечення та захисту основ прав і свобод людини та громадянина. Правовим базисом цього процесу стала Конституція України, яка закріпила основоположні ідеї та цінності, на яких ґрунтується суспільне життя в країні та з огляду на які мають організовуватися та діяти органи держави. Важливим моментом є те, що із набуттям самостійності Україна суттєво посилила свої зусилля у напрямку міжнародної взаємодії, приєднавшись до відповідних міжнародних організацій (наприклад, до Ради Європи) та ратифікувавши низку міжнародних дого-

ворів, як-то: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), ратифікована Законом України від 17.07.97 № 475/97-ВР Конвенція про права дитини (1989 р.), ратифікована Постановою від 27.02.91 ВРУ № 789-XII, Європейська соціальна хартія (1996 р.), ратифікована із заявами Законом України від 14.09.2006 № 137-V тощо. Ці та інші міжнародні документи заклали важливі ціннісні та організаційно-правові засади для проведення цілої низки реформ і перетворень в основних сферах українського суспільного життя: адміністративній, правоохоронній, судовій, освітній тощо. З метою впровадження міжнародних стандартів були розроблені відповідні концептуальні та законодавчі засади гармонізації українського законодавства із вимогами ЄС; оновлено законодавство про прокуратуру, судоустрій і статус суддів, про Національну поліцію і про кримінальне та адміністративне судочинство; створено відповідні інститути (як-то Уповноважений Президента України з прав дитини, Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю тощо).

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене вище, можна говорити про те, що в Україні на сьогодні закладено правові основи для якісного здійснення захисту прав і свобод людини. Їх поява зумовлена протиставленням сучасних демократичних цінностей та ідеї суспільної свободи негативній радянській тоталітарній соціально-політичній моделі, яка суттєво гальмувала розвиток адміністративно-правових засад забезпечення захисту прав людини відповідно до міжнародних стандартів. Звісно, чинне законодавство не позбавлене проблем у цій сфері і потребує подальшого вдосконалення. Однак неналежний рівень дієвості правових засад забезпечення прав людини значною мірою обумовлений цілою низкою проблем у політичній площині та правозастосовній діяльності.

Актуальність статті полягає в тому, що для України питання захисту прав людини є особливо актуальним, оскільки, незважаючи на проголошені й закріплені на найвищому законодавчому рівні принципи та цінності демократичної, правової і соціальної держави, реальний стан справ у сфері забезпечення, зокрема, захисту прав людини далеким від нормального, що не в останню чергу обумовлено особливостями історичних аспектів розвитку української державності. Перебування України упродовж майже 70 років у складі СРСР, яке супроводжувалось тривалим пануванням авторитарного й тоталітарного режимів, не могло не вплинути на розвиток демократії та демократичних інститутів незалежної України на сучасний стан забезпечення прав людини. Саме тому, для того, щоб викоринити наявні проблеми і недоліки, які залишилися українській державно-правовій системі у спадок від радянської епохи, а також унеможливити їх появу у майбутньому, важливо простежити генезу правових засад забезпечення захисту прав людини. У статті, спираючись на аналіз наукової літератури, міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів, детально досліджено генезу адміністративно-правових засад забезпечення захисту прав людини на території України зокрема, та у світі загалом. Виділено ключові історичні етапи розвитку міжнародно-правових джерел в сфері захисту прав та свобод людини і громадянина. Акцентовано увагу на сучасному стані законодавчого та підзаконного регламенту забезпечення, утвердження та захисту основних прав і свобод людини та громадянина, а також наголошено на необхідності їх подальшого розвитку. Зроблено висновок, що в Україні на сьогодні закладено правові основи

для якісного здійснення захисту прав і свобод людини. Їх поява зумовлена протиставленням сучасних демократичних цінностей та ідеї суспільної свободи негативній радянській тоталітарній соціально-політичній моделі, яка суттєво гальмувала розвиток адміністративно-правових засад забезпечення захисту прав людини відповідно до міжнародних стандартів. Звісно, чинне законодавство не позбавлене проблем у цій сфері і потребує подальшого вдосконалення. Однак неналежний рівень дієвості правових засад забезпечення прав людини значною мірою обумовлений цілою низкою проблем у політичній площині та правозастосовній діяльності.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, забезпечення прав людини, захист прав і свобод, генеза адміністративно-правових засад, Організація Об'єднаних Націй.

Kryvoruchko L. Genesis of the administrative and legal framework for the protection of human rights

The relevance of the article lies in the fact that for Ukraine the issue of human rights protection is particularly relevant, since, despite the principles and values of a democratic, legal and social state proclaimed and enshrined at the highest legislative level, the real state of affairs in the sphere of ensuring, in particular, the protection of human rights far from normal, which is not least due to the peculiarities of the historical aspects of the development of Ukrainian statehood. The stay of Ukraine for almost 70 years as a part of the USSR, which was accompanied by a long reign of authoritarian and totalitarian regimes, could not but affect the development of democracy and democratic institutions of independent Ukraine and the current state of human rights protection. That is why,

in order to eradicate the existing problems and shortcomings that remained in the Ukrainian state-legal system as a legacy from the Soviet era, as well as to prevent their appearance in the future, it is important to trace the genesis of the legal basis for ensuring the protection of human rights. The article, based on the analysis of scientific literature, international and domestic normative legal acts, examines in detail the genesis of the administrative legal basis for ensuring the protection of human rights on the territory of Ukraine in particular, and in the world in general. The key historical stages of the development of international legal sources in the field of protection of human and citizen rights and freedoms are highlighted. Attention is focused on the current state of legislative and by-law regulations for the provision, approval and protection of basic human and citizen rights and freedoms, as well as the need for their further development. It was concluded that the legal foundations for quality protection of human rights and freedoms have been laid in Ukraine today. Their appearance is due to the opposition of modern democratic values and the idea of social freedom to the negative Soviet totalitarian socio-political model, which significantly inhibited the development of administrative and legal foundations for ensuring the protection of human rights in accordance with international standards. Of course, the current legislation is not without problems in this area and needs further improvement. However, the inadequate level of effectiveness of the legal framework for ensuring human rights is largely due to a number of problems in the political sphere and law enforcement activities.

Key words: administrative legal principles, human rights, protection of rights and freedoms, genesis of administrative and legal principles, United Nations.

Література

1. Мутусханов А. А., Костенко-Костейчук Г. А. Становлення європейських стандартів прав людини. Трипільська цивілізація. 2012. № 7. С. 68–72.

2. Паславська О. Я. Природа прав людини та генеза їх правового закріплення. Україна в умовах реформування правової системи : сучасні реалії та міжнародний досвід : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 8–9 квіт. 2016р.). Тернопіль : Економічна думка, 2016. С. 71–74.

3. Міжнародне право : навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

4. Історія створення ООН. ООН : [сайт]. URL: <http://peacekeeping-centre.in.ua/Museum/School/UN/History.htm>.

5. History United Nations. United Nations : [сайт]. URL: <https://www.un.org/ru/sections/history/history-united-nations>.

6. Статут Організації Об'єднаних Націй. ООН : [сайт]. URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>.

7. Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй. ООН : [сайт]. URL: <https://www.un.org/ru/icj/statut.shtml>.

8. Міжнародне приватне право : курс лекцій : підручник. Київ : Атіка, 2009. 215 с.

9. Захаров Є. Права людини в Україні і 63 річниця прийняття Загальної декларації прав людини. День : [сайт]. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/rezhim-yakij-porushuye-prava-lyudini.html>.

10. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки : прийнята м. Харків, року 1919, Березоля 10–14 дня. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19>.

11. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 19 жовт. 1973 р. № 2148 VIII. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-08>.

12. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права : підписаний 23 берез. 1976 р. Верховна Рада України : [сайт].

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_086.

13. Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари : підписаний 15 груд. 1989 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_187.

14. Конституція України : прийнята 20 квіт. 1978 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>.

15. Зінченко І. Історія виникнення звернень громадян та їх вплив на діяльність органів державної влади. Міністерство юстиції України : [сайт]. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_24799.

